

Ірина АВТУШЕНКО

докторка історичних наук, професорка
Національний транспортний університет
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3987-4034>
Електронна пошта: irena_avtushenko@ukr.net

Наталія ГЛУШЕНОК

кандидатка історичних наук, доцентка
Національний транспортний університет
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6840-3795>
Електронна пошта: natalia1978@i.ua

**АГРАРНА ПОЛІТИКА ГІТЛЕРІВСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ
В РЕЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА» (1941–1944 рр.)**

У статті висвітлено різні концепції керівників відомств гітлерівської Німеччини А. Розенберга та Г. Герінга щодо використання сільського господарства на окупованих територіях України в інтересах ресурсного забезпечення рейху. Доведено, що нацистська верхівка для стабільного постачання продовольства рейху зобов'язала військове командування та новостворену цивільну окупаційну владу забезпечити планомірну та організовану експлуатацію сільського господарства України.

Для виконання поставок продовольства вермахту міністерство окупованих східних територій розробило план проведення аграрної реформи. На початковому етапі її проведення передбачалася ліквідація колгоспної системи та примусових методів господарювання. Планувалось замінити колгоспи ефективними майновими і трудовими відносинами у сільськогосподарському секторі, що сприяли б широкому розгортанню індивідуальної ініціативи та ефективності праці. Окупаційний режим почав створювати громадські господарства на селі.

Встановлено, що в дійсності, створені в рейхскомісаріаті «Україна» нацистською окупаційною владою громадські господарства цілком перейняли радянську колгоспну систему. Селяни по-різному ставилися до змін у системі землекористування. Багато селян під будь-яким приводом ухилялися від сільськогосподарських робіт, неякісно виконували польові роботи та виводили з ладу сільськогосподарську техніку. Несприйняття населенням земельних перетворень зрештою призвело до значного скорочення врожаю. У період окупації українські селяни могли існувати лише за умови їхньої корисності для економіки рейху.

Ключові слова: рейхскомісаріат «Україна», окупаційна адміністрація, гітлеризм, аграрна політика нацистів, громадські господарства, ресурсне забезпечення армії.

Постановка проблеми. Дослідження злочинної аграрної політики нацистської Німеччини на окупованій території України є одним із важливих питань сучасної історичної науки. Так, реформування українського сільського господарства німецьким окупаційним урядом вивчається у сотнях наукових статей та монографій. Але, як

правило, дослідники акцентують увагу на економічній експлуатації українського села та обґрунтовують тезу, що окупаційний уряд прагнув якнайбільше вивезти з України сільськогосподарської продукції для забезпечення вермахту та цивільного населення Третього рейху. Саме у контексті праць такої тематики знаходиться відо-

браження аграрна політика нацистів, однак, поза увагою істориків залишається ще чимало питань, пов'язаних із реалізацією на практиці аграрної програми окупаційної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

На сьогодні науковці дослідили такі важливі аспекти цього сегменту історії села окупаційної доби, як особливості аграрної політики німецьких загарбників у різні періоди війни, спроби окупаційної влади здійснити реформування в аграрній сфері, організація окупантами сільськогосподарського виробництва, форми і методи експлуатації та пограбування ними аграрного сектору України. Зокрема, варто відзначити дослідження О. Потильчака (Потильчак, О. 1999), М. Романюка (Романюк, М. 2002), В. Ревеуга (Ревеуг, В. 2003), М. Слободянюка (Слободянюк, М. 2000), Ю. Левченка (Левченко, Ю. 2013; 2017). На багатому фактографічному матеріалі досліджують нацистський окупаційний режим на території генеральної округи «Волинь-Поділля» Ю. Олійник та О. Завальнюк (Олійник, Ю., Завальнюк, О. 2012).

Заслужують на увагу праці О. Перехреста (Перехрест, О. 2010; 2011). Дослідник наголошує на існуванні двох моделей політики окупантів щодо організації сільськогосподарського виробництва в Україні, вперше вводить у науковий обіг великий масив нових фактографічних даних, що стосуються стану й функціонування аграрної і соціальної сфери українського села періоду німецької окупації.

Тобто в сучасній історіографії нашої проблематики більш вагомою стає аргументація наукових висновків і узагальнень, зростає теоретичне навантаження праць. Та все ж незаперечним фактом є й те, що додаткового вивчення потребують такі аспекти, як організація праці у громадських господарствах та ставлення українського селянства до змін у системі землекористування. Те, що цілісного дослідження, присвяченого наведеним питанням, не відбулося, і зумовлює актуальність обраної авторами теми.

Мета наукової розвідки полягає у комплексному дослідженні (на основі документальних джерел) механізмів постачання продовольства вермахту за рахунок загарбаних територій як складової політики нацистської окупаційної адміністрації в аграрному секторі економіки рейхскомісаріату «Україна».

Відповідно до поставленої мети, дослідження передбачає вирішення таких основних завдань: висвітлити чинники, що зумовили здійснення

німецькою верхівкою розробки «нового аграрного порядку»; дослідити характерні риси громадських господарств як першого етапу аграрної реформи; проаналізувати ставлення селянства до громадських господарств.

Виклад основного матеріалу. Протягом усього періоду окупації території України ставлення нацистів до вирішення аграрної проблеми не відзначалося послідовністю. Єдине, що лишалось незмінним, то це переконання у тому, що українські селяни могли існувати лише за умови їхньої корисності для економіки рейху.

У контексті зазначеного варто звернути увагу на те, що керівництво міністерства у справах окупованих східних територій на чолі з рейхскомісаром А. Розенбергом виступало за розпуск колгоспів і створення індивідуальних селянських господарств. Протилежною була точка зору рейхсміністра Г. Герінга, який вважав за необхідне зберегти колгоспно-радгоспну систему, котра існувала в СРСР, і планував організувати виробництво на базі великих сільськогосподарських господарств. Г. Герінг та його оточення сподівалися, що такий план буде економічно доцільнішим і полегшить контроль за виробництвом продукції, її збиранням й вивезенням до Німеччини. Організаційні зміни в аграрному секторі в умовах війни вони вважали недоцільними, оскільки це вимагало б не лише значних зусиль, а й часу. Врешті за підтримки А. Гітлера обрали цей варіант. Однак протисторова між прибічниками цих двох точок зору не припинилося, що зумовлювало певну непослідовність в аграрній політиці окупаційної влади (Перехрест, О. 2010, с. 33–34).

Так, нацистська верхівка, розуміючи, що неможливо вирішити завдання стабільного постачання продовольства рейху одноразовими ревізіями, зобов'язує військове командування та новостворену цивільну окупаційну владу забезпечити планомірну, організовану експлуатацію сільського господарства України. В одній із таємних німецьких директив щодо ведення війни на Сході стверджувалося, що зброя, військова економіка та психологія є рівнозначними під час війни. Щодо населення України зазначалося, що тут діє принцип: «Важливо не що ми вимагаємо, а як ми вимагаємо»¹.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. КМФ – 8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і ко-

Як результат розглянутих вище факторів, з'являється «Закон про новий земельний лад» від 15 лютого 1942 р., що передбачав ліквідацію колгоспної системи і пов'язаних із нею примусових методів господарювання, а також заміну її такими ефективними майновими і трудовими відносинами у сільськогосподарському секторі, що сприяли б широкому розгортанню індивідуальної ініціативи та ефективності праці².

Варто зауважити, що міністерство окупованих східних територій пропагувало проведення аграрної реформи у три етапи. Перший хронологічно визначається від жовтня 1941 р. до 19 лютого 1942 р., до проголошення «Закону про новий земельний лад». Це період, коли на захопленій вермахтом території України колгоспно-радгоспна система була тимчасово збережена під німецьким управлінням. Другий – від 19 лютого 1942 р. до 3 червня 1943 р. – етап реформування сільського господарства на підставі вищезгаданого закону. Він декларував перехід від колективного до індивідуального землеволодіння: «реорганізацію» колгоспу в громадське господарство, перехід громадського господарства у хліборобську спілку, відокремлення індивідуальних приватних господарств від хліборобської спілки. Радгоспи, у свою чергу, перетворювалися на державні маєтки. Однак суттєвих змін у сільському господарстві не відбулося в силу того, що бажана реформа досягла тільки свого другого етапу – створення хліборобських спілок, що за своєю суттю та способом господарювання зовсім не відрізнялася від сталінської колгоспної системи. Третій охоплював рамки від 3 червня 1943 р. до повного звільнення території України. У цей період діє «Декларація про власність», що передбачала введення індивідуальної приватної власності на землю для українських селян (Левченко, Ю. 2013, с. 52–53).

Важливо наголосити, що проголошення «Закону про новий земельний лад» супроводжувалося активною пропагандою, головним чином через німецьку пресу, що видавалася в окупованій Україні. Передусім, щоб переконати українське селянство у турботі про них з боку нової влади, на сторінках окупаційних газет приводилося порівняння німецької аграрної політики з

мандування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях. Оп. 2. Спр. 296. Німецькі директиви, накази, розпорядження. Арк. 12.

² Там само. Оп. 1. Спр. 171. Промова Розенберга на нараді 20 червня 1941 р. з питання «Про східну проблему». Арк. 79.

радянською. Зокрема, зазначалося, що «живучи в злиднених умовах, вічно голодний і обдертий, пригнічуваний постійним страхом, радянський селянин працював погано й малопродуктивно, сільське господарство неминуче йшло до своєї деградації» (Комунізм – система... 1942, с. 1). Також нагадувалися обіцянки більшовиків дати селянству землю і волю, а натомість українці отримали колективізацію, голоди, злиденне, напівголодне життя (Новий земельний лад. 1942, с. 1).

У зверненнях до селянства гітлерівці підкреслювали величезні жертви, на які пішла Німеччина, щоб, незважаючи на війну, допомогти відновити зруйноване більшовиками сільське господарство України³. Проте, посилаючись на згубні наслідки колгоспної системи, нацисти спробували пояснити населенню неможливість негайного наділення землею. Крім того, у брошурах агітаційного характеру, що поширювалися серед населення, нацисти прагнули переконати українське селянство у відсутності на даний момент будь-якої користі від права власності на землю, оскільки під час війни «не може бути мови про продаж, здачу землі в оренду...»⁴.

В окупаційній пресі роз'яснювалося, що громадські господарства не є остаточною ціллю нового земельного ладу, а лише засобом, щоб безболісно, без зайвого втручання в господарство перейти до остаточної його форми – індивідуальної обробітки землі (Колгосп і громадське..., 1942, с. 2). Головна причина їх заснування, виголошували газети, полягає в тому, що «зараз ще не можна спромогтися на потрібну кількість тяглової сили та відповідний інвентар для одноосібного користування землею» (Перехід до одноосібного... 1942, с. 3).

Згідно з німецькими документами, у громадські господарства переходили усі колишні колгоспні землі, майно, запаси. Вступити до цього господарського утворення могли усі мешканці села⁵. Згідно із постановами окупаційної влади

³ ЦДАВО України. Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна», м. Рівне. Оп. 1. Спр. 34. Звернення до селян. Арк. 1.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. Оп. 70. Спр. 115. Звернення, брошури німецько-фашистських загарбників з земельного питання. Арк. 7-8.

⁵ ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської оку-

на чолі громадського господарства стояв призначений рейхскомісаром керівник, наділений повною адміністративною владою. У його обов'язки входила відповідальність за правильне ведення господарства, призначення завідуючих складами, фермами, бригадирів. Також саме він організовував бригади та ланки терміном на рік⁶.

Що стосується структури громадського господарства, то дане утворення складалося з 2–4 бригад, кожна з яких, у свою чергу, об'єднувала 3–4 ланки. У ланку входило приблизно десять дворів (десятидвірки). Бригадир щоденно давав завдання ланковим, які розподіляли його між селянами ланки⁷. Тобто, проаналізувавши організацію громадського господарства, можна стверджувати, що вона була цілком перейнята від радянської колгоспної системи. Щодо розподілу землі, то земельний масив розподілявся між бригадами по 200–300 га. на кожну. У бригадах земля закріплювалася за ланкою-десятидвірком. Кожна ланка самостійно обробляла закріплену за нею ділянку землі, починаючи з оранки й закінчуючи збором врожаю. Обмолот відбувався вже по бригадах⁸.

За розпорядженням А. Розенберга 5 серпня 1941 р. трудову повинність мали виконувати селяни віком від 15 до 45 років, пізніше вікові межі були збільшені від 14 до 65 років. Робочий день під час польових робіт тривав з 5–6 години до 18–19 годин, а встановлена німцями норма складала 22–25 трудоднів на місяць. За свою працю селяни отримували натуральну або грошову платню. Важким для селян був податковий тягар. Вони сплачували податок із господарства, подушний, «за звільнення від радянської влади», податок за утримання корови, коня, собаки тощо. Крім цього, німецька окупаційна влада використовувала селян на будівництві доріг та відновленні стратегічних об'єктів (Левченко, Ю.

паційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях. Оп. 1. Спр. 180. Переписка з рейхскомісаром «України» [в Ровно] по особовому складу, докладу генерал-комісара Крима – Фраунхельда про економічні можливості. Арк. 93.

⁶ Там само. Ф. 4620. Документи з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (Колекція). Оп. 3. Спр. 240. Форми і методи німецько-фашистської експлуатації і грабування населення. Стаття Литвинова І.Д. Арк. 15.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

2013, с. 56). Під час збирання врожаю на сільськогосподарські роботи примусово залучали міське і сільське населення. Поля від нападів партизанів охороняло мобілізоване населення (Левченко, Ю. 2017, с. 170).

Під час першого етапу реформування основним фактором, яким планувалося привернути до себе селянство рейхскомісаріату «Україна», було проголошення присадибних ділянок особистою власністю селян. В окупаційній пресі підкреслювалося, що німецьке керівництво не обмежується лише самим оголошенням нового земельного закону, воно вже тепер починає його провадити в життя, зокрема вже весною 1942 р. селянам збільшать ділянки присадибної землі (Збільшення площі..., 1942, с. 2). Відповідно до наказу Білоцерківського обербургмістра Майківського від 13 лютого 1942 р. розмір присадибних ділянок робітників громадських господарств (колишніх колгоспників) залишається старий, а саме: а) для колишніх колгоспників – від 0,30 до 0,61 га, б) для інших господарств – 0,10 га⁹. У зверненнях до селянства зазначалося, що до цього часу присадибна ділянка лише знаходилася у їх користуванні, залишаючись при цьому власністю держави, відновлення приватної власності є дуже важливим заходом, здійсненим в інтересах селян. Підкреслювалося, оскільки податки з присадибних ділянок колгоспників були незначними, то відмова від них не принесе особливої шкоди рейху¹⁰.

Крім того, окупаційний уряд обіцяв збільшити розмір присадибних ділянок у кілька разів. Так, згідно з повідомленнями іноземної преси та агентурних матеріалів, у Житомирському генеральному окрузі присадибні наділи були збільшені на 8 500 га, у Дніпропетровському окрузі на 1 600 га. Всього в Україні, за повідомленням газети «Берлінер берзен цей тунг» від 17 липня

⁹ Державний архів Київської області (ДАКО) Ф. Р. 2225. Управління бургмістра, м. Біла Церква Київської області. Оп. 3. Спр. 1. Накази та розпорядження бургмістра. Арк. 63.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях. Оп. 1. Спр. 12. Переписка Розенберга з Лемерсом про деяку реорганізацію міністерства та можливому виборі наступника Гітлера, його ж переписка з Лозе та ін. Арк. 130.

1942 р. присадибні наділи складали 5% усієї оброблюваної площі¹¹.

У «Тимчасовому статуті роботи» також зазначалося, що розмір присадибних ділянок міг бути збільшений настільки, що б це не перешкоджало праці у «громадському господарстві» (Перехрест, О. 2011, с. 163).

Факти ліквідації цивільною владою колгоспів підтверджували у донесеннях радянські партизани: «Німці ліквідовують колгоспи і створюють обштинні господарства на чолі з німецьким управлінням. Зібраний урожай у колгоспах здають зразу ж окупаційній владі на утримання німецької армії та тилу» (Олійник, Ю. & Завальнюк, О. 2012, с. 89).

Господарства колективної форми власності отримували нових керівників. У розробленій інструкції щодо управління колгоспами та радгоспами зазначалося, що у зв'язку з відсутністю можливості залучати на адміністративні посади німців, потрібно активізувати роботу по призначенню на ці посади місцевого населення та потурбуватися про підняття їх авторитету. Командири радянських партизанських загонів зазначали: «В обштинних господарствах керівником є староста господарства, а у колишніх радгоспах – коменданти або управляючі господарством. Старосту обштинного господарства не обирають, а призначає сільськогосподарський комендант». Керівники господарств несли адміністративну та кримінальну відповідальність за виконання доведених до їх відома завдань. У разі їх невиконання або прояву слабкодухості, керівників загальних дворів притягали до адміністративної та кримінальної відповідальності (Олійник, Ю. & Завальнюк, О. 2012, с. 89).

До початку липня 1942 року в рейхскомісаріаті «Україна» заходи, спрямовані на перетворення колгоспів на громадські господарства, були фактично завершені. Єдиним джерелом існування селянства лишалися присадибні ділянки, оголошені приватною власністю, та худоба, але й вони піддавалися масштабним поборам і конфіскаціям. Виникає питання, як же селяни сприйняли таку реорганізацію господарства.

Окупаційна преса в Україні широко розрекламувала повідомлення про поїздки українських селян до Німеччини, щоб подякувати А. Розен-

бергу за запровадження нового земельного ладу (Мисечко, А. 1942, с. 2). Також у газетах знайшов широке висвітлення приїзд рейхсміністра А. Розенберга до Києва 20 червня 1942 р. Зокрема, в одній із газет зазначається, що 22 червня рейхсміністр відвідав громадське господарство на околиці Києва, де спілкувався із селянами і «мав змогу переконатися у їх готовності виконати поставлені перед ними завдання» (Рейхсміністр Розенберг... 1942, с. 1).

Разом з тим у повідомленні німецьких органів влади від 17 червня 1942 р. зазначається, що ставлення населення до аграрної реформи різне, і залежить, передусім, від наявності відповідної пропаганди. Зокрема, зазначається, що там, де добре була проведена пропагандистська робота, справа отримала позитивний відгук. В інших областях відсутність пояснювальної роботи дала поштовх до негативних настроїв. При цьому, зазначалося далі, необхідно враховувати, що населення внаслідок тривалого більшовицького гніту більше схильне до сприйняття аграрних нововведень із негативної сторони, ніж із позитивної. У даному документі наводився приклад Полтавської області, де у результаті проведених бесід селяни радісно сприйняли повернення своїх земельних наділів, хоча спочатку проявляли недовіру до німецьких обіцянок¹².

Про ставлення селянства до створення громадських господарств йдеться й у документах радянського походження. У доповідній записці Українського штабу партизанського руху до ЦК КП(б)У від 12 січня 1943 р. наводиться цитата з німецької газети «Дейче Україне Цайтунг»: «українські колгоспники без ентузіазму відносяться до постачання німецької армії. Вони не бажають виробляти більше, ніж це необхідно для підтримання їх власного життя»¹³.

Але найбільш точно та об'єктивно про ставлення селянства до початкового етапу земельної реформи можна зробити висновок, проаналізувавши хід весняних та осінніх сільськогосподар-

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. КМФ – 8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях. Оп. 2. Спр. 296. Німецькі директиви, накази, розпорядження. Арк. 12.

¹³ Там само. Оп. 1. Спр. 171. Промова Розенберга на нараді 20 червня 1941 р. з питання «Про східну проблему». Арк. 79.

¹¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. Оп. 23. Спр. 533. Огляд трофейних документів іноземного друку та агентурних матеріалів. Арк. 21.

ських робіт 1942 року. Саме цей рік був оголошений гітлерівським урядом як винятковий щодо поставок. У доповідній записці Українського штабу партизанського руху, складеній для ЦК КП(б)У від 12 січня 1943 р., наводяться кількісні дані сільськогосподарської продукції, яку німецька влада планувала вивезти із рейхскомісаріату «Україна». Зокрема, в Україні передбачалося посіяти 1 435 тис. га ярої пшениці, 1 326 тис. га ячменю і 120 тис. га кукурудзи. Також передбачалося засадити 800 тис. га картоплю та 350 тис. га цукровим буряком. Рейхскомісар України видав наказ про доведення площі під тютюн до 60 тис. га, що становило збільшення порівняно з 1941 роком на 20%¹⁴.

Проте іноземна преса подавала й інші факти про весняний посів 1942 року. Так, газета «Дзенник Польски», що видавалася в Лондоні, зазначала, що на Лівобережній Україні засіяно лише 50% посівної площі, а на Правобережній – 20%¹⁵.

В окупаційній пресі з'явилося повідомлення про триденну сесію відділу постачання сільськогосподарства при рейхскомісаріаті «Україна» під керівництвом Кернера. Сесія підбила підсумки завершеним весняним роботам 1942 р., зокрема, зазначалося, що на території рейхскомісаріату засіяно землі більше, ніж планувалося. Проте, йшлося далі, у зв'язку з низкою негативних факторів, що досі тяжіли над сільським господарством України, урожай із гектара в цьому році дорівнюватиме лише половині німецького (Перші наслідки. 1942, с. 3).

Варто зазначити, що саме несприйняття населенням земельних перетворень міністерства східних територій зрештою призвело до значного скорочення врожаю. Влітку та восени 1942 р. нацистські газети скаржилися, що «українське селянське господарство не може виділити тепер лишків продовольства» і що «надії на Україну не справдилися». Такі результати господарювання у 1942 р. були спричинені слабкістю матеріально-технічної бази «громадських господарств», а також саботажем селян, що набув широкого розмаху у відповідь на грабіжницьку аграрну політику окупантів та їхнє жорстоке ставлення. Багато селян не тільки під будь-яким приводом ухилялися від сільськогосподарських робіт, а й свідомо неякісно виконували польові роботи, ви-

водили з ладу трактори, молотарки і комбайни, псували, розкрадали вже вирощене та зібране зерно та іншу сільськогосподарську продукцію (Пережест, О. 2011, с. 171–172).

Значний вклад у зрив господарських планів окупантів внесли бойові та диверсійні дії партизанів та підпільників. Відповідно до донесення житомирського генерал-комісара про стан справ у липні-серпні 1942 р. польові роботи, збір врожаю та поставки продукції виявилися поза контролем німецької влади, внаслідок діяльності «бандитів»¹⁶. Лише протягом останнього тижня листопада 1942 р. німці зафіксували 150 атак українських націоналістичних груп на військові та цивільні об'єкти, а заготівля зерна через діяльність цих «банд», згідно зі звітами окупантів у районі Сарн, Костополя й Пінська впала до 25–30% від раніше запланованих (Патриляк, І. 2004, с. 87).

Зібраного у 1942 р. врожаю могло вистачити лише для забезпечення німецької армії на Східному фронті, та й то за мінімальними нормами. Тобто сподіванням окупантів на врожай 1942 р. на території рейхскомісаріату «Україна» не судилося здійснитися.

Наприкінці 1942 р. для посилення контролю за сільськогосподарським виробництвом та заготівлею продукції окупаційна влада у громадських господарствах запровадила додаткову форму керівництва на місцях – «опорні пункти», що створювалися по одному на 3–4 села, або на 6–8 «громадських господарств». Опорний пункт складався з агронома, бухгалтера й технічного працівника під керівництвом господарського офіцера. Таким чином, для керівництва сільським господарством на території рейхскомісаріату «Україна» окупанти створили розгалужений апарат: центр, шість окружних, 114 крайових, 431 районних, 2870 опорних пунктів (Пережест, О. 2010, с. 35–36).

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що на початку 1942 р. нацистський уряд усвідомив, що перший етап пограбування українського села привів до суцільного спустошення і системної кризи у сільському господарстві. Саме тому виникла необхідність вне-

¹⁴ Там само. Арк. 26, арк. 25–26, 28.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна», м. Рівне. Оп. 1. Спр. 34. Звернення до селян. Арк. 1.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. КМФ-8, Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях. Оп. 1. Спр. 62. Доповіді рейхскомісара України про партизанський рух в генеральному окрузі Житомир. Арк. 45.

сти зміни до початкової аграрної політики Німеччини для збільшення продуктивності сільського господарства рейхскомісаріату «Україна». Створення громадських господарств було детально розпланованим та підкріпленим активною пропагандистською роботою. Проте на практиці громадські господарства лишалися тими ж колгоспами та уособлювали всі найненависніші селянами риси колгоспного господарювання. Майже нічого не змінилося в організації селянської праці, продовжували функціонувати бригади та ланки, розроблялися й доводилися до виконавців виробничі плани, а все гучне «реформування» звелось лише до заміни колишніх радянських назв на номери. Методи економічного пограбування селянства

України, що застосовували нацистські окупанти, були важливими ланками аграрної політики загартників. Тобто, якщо початковий етап окупації відрізнявся незауваженим, прямим пограбуванням, то новий аграрний порядок юридично його узаконив.

Таким чином, аграрна політика нацистів була спрямована на максимальне використання сільськогосподарського потенціалу України у геополітичних та воєнних інтересах Німеччини й мала яскраво виражений грабіжницький і злочинний характер. Її результатом була нещадна експлуатація українського села, вилучення з нього продовольчих ресурсів, матеріальних цінностей, техніки, худоби тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Збільшення площі присадибної землі. (1942). *Нове Українське Слово*. 21 березня, № 64, 4 с.
- Колгосп і громадське господарство. (1942). *Голос Волині*. 15 серпня, № 66, 4 с.
- Комунізм – система загального рабства. (1942). *Нове Українське Слово*. 8 березня, № 53, 4 с.
- Левченко, Ю. І. (2013). Особливості окупаційної політики щодо сільського господарства в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 26 (65), № 1, с. 49–64.
- Левченко, Ю. І. (2017). *Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.* Київ: Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 402 с.
- Мисечко, А. (1942). Делегація українських селян у рейхсміністра. *Нове Українське Слово*. 2 червня, № 124, 4 с.
- Новий земельний лад. (1942). *Нове Українське Слово*. 1 березня. № 47, 4 с.
- Олійник, Ю.В. & Завальнюк, О.М. (2012). *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941–1944 рр.)*. Хмельницький: Поліграфіст-2, 320 с.
- Патриляк, І. К. (2004). До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України. *Український історичний журнал*. № 5, с. 81–95.
- Перехід до одноосібного користування землею. (1942). *Нове Українське Слово*. 16 липня, № 162, 4 с.
- Перехрест, О.Г. (2010). *Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)*. К.: НАН України. Ін-т історії України, 150 с.
- Перехрест, О. Г. (2011). *Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище*. Монографія. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 668 с.
- Перші наслідки. Планове керівництво сільським господарством України. (1942). *Нове Українське Слово*. 18 червня, № 138, 4 с.
- Потильчак, О. (1999). «Новий порядок» в окупованій Україні. *Пам'ять століть*. № 1, с. 97–104.
- Реvegук, В. (2003). Господарське життя і матеріальне становище полтавців в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1943 рр.). *Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. «Архіви. Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903-2003)»: Матеріали наукової конференції*. АСМІ, с. 193–202.
- Рейхсміністр Розенберг у Києві. (1942). *Нове Українське Слово*. 23 червня, № 142, 4 с.
- Романюк, М. І. (2002). Українське село у роки німецької окупації. *Сторінки воєнної історії України*. Вип. 6, с. 201–203.
- Слободянюк, М. (2000). Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941–1944 (на матеріалах південних областей). *Київська Старовина*. № 2, с. 48–57.

REFERENCES

- Kolhosp i hromadske gospodarstvo. (1942). [Collective farm and public household]. *Holos Volyni*. 15 serpnia, № 66, 4 s. [In Ukrainian].
- Komunizm – systema zahalnoho rabstva. (1942). [Communism is a system of common slavery]. *Nove Ukrainske Slovo*. 8 bereznia, № 53, 4 s. [In Ukrainian].
- Levchenko, Yu. I. (2013). Osoblyvosti okupatsiinoi polityky shchodo silskoho gospodarstva v administratyvno-terytorialnykh odyntsiakh Ukrainy 1941–1944 rr. [Features of occupation policy on agriculture in administrative and territorial units of Ukraine 1941–1944]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky*. T. 26(65), № 1, s. 49–64. [In Ukrainian].
- Levchenko, Yu. I. (2017). *Osoblyvosti realizatsii polityky okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odyntsiakh Ukrainy 1941–1944 rr.* [Features of implementation of the policy of occupation power in administrative-territorial units of Ukraine 1941-1944]. Kyiv: Vydvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 402 s. [In Ukrainian].
- Mysechko, A. Delehatsiia ukrainskykh selian u reikhsministra. (1942). [Delegation of Ukrainian peasants to Reichs Minister]. *Nove Ukrainske Slovo*. 2 chervnia. № 124, 4 s. [In Ukrainian].
- Novyi zemelnyi lad. (1942). [New land system]. *Nove Ukrainske Slovo*. 1 bereznia. №47, 4 s. [In Ukrainian].
- Oliinyk, Yu.V. & Zavalniuk, O.M. (2012). *Natsystryky okupatsiinyi rezhy m v heneralnii okruzi «Volyn-Podillia» (1941–1944 rr.)* [Nazi occupation regime in the general district «Volyn-Podillya» (1941–1944)]. Khmelnytskyi: Polihrafist-2, 320 s. [In Ukrainian].
- Patryliak, I.K. (2004). Do pytannia pro vnesok OUN ta UPA u borotbu proty natsystrykykh okupantiv na terytorii Ukrainy [Regarding the contribution of the OUN and UPA to the fight against the Nazi occupiers on the territory of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5, s. 81–95. [In Ukrainian].
- Perekhid do odnoosibnoho korystuvannia zemleiu. (1942). [Transition to single land use]. *Nove Ukrainske Slovo*. 16 lypnia, № 162, 4 s. [In Ukrainian].
- Perekhrest, O.H. (2010). *Silske gospodarstvo Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941–1945 rr.)* [Agriculture of Ukraine during the Great Patriotic War (1941–1945)]. K.: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 150 s. [In Ukrainian].
- Perekhrest, O. H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr.: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social status]. Cherkasy: ChNU imeni B. Khmelnytskoho, 2011, 668 s. [In Ukrainian].
- Pershii naslidky. Planove kerivnytstvo silskym gospodarstvom Ukrainy. (1942). [The first consequences. Planned management of Ukrainian agriculture]. *Nove Ukrainske Slovo*. 18 chervnia, № 138, 4 s. [In Ukrainian].
- Potylchak, O. (1999). «Novyi poriadok» v okupovanii Ukraini [«New rights» in occupied Ukraine]. *Pamiat stolit*. № 1, s. 97–104. [In Ukrainian].
- Revehuk, V. (2003). Hospodarske zhyttia i materialne stanovyshe poltavtsiv v umovakh nimetsko-fashystrytskoi okupatsii (1941–1943 rr.). [Economic life and financial situation of Poltava's residents under the German-fascist occupation (1941–1943)]. *Arkhivnyi zbirnyk na posviatu 100-richcha Poltavskoi vchenoi arkhivnoi komisii. «Arkhivy. Dokumentalna spadshchyna Poltavshchyny: mynule, suchasne, perspektyvy (1903-2003)»: Materialy naukovoi konferentsii*, s. 193–202. [In Ukrainian].
- Reikhsministr Rozenberh u Kyievi (1942). [Reichs Minister Rosenberg in Kiev]. *Nove Ukrainske Slovo*. 23 chervnia, № 142, 4 s. [In Ukrainian].
- Romaniuk, M. I. (2002). Ukrainske selo u roky nimetskoï okupatsii. [The Ukrainian village during the German occupation]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*. Vyp. 6, s. 201–203. [In Ukrainian].
- Slobodianiuk, M. (2000). Seliany Ukrainy pid natsystryky m okupatsiiny m rezhy m om, 1941–1944 (na materialakh pivdennykh oblastei) [The peasants of Ukraine under the Nazi occupation regime, 1941–1944 (on materials of the southern regions)]. *Kyivska Starovyna*. № 2, s. 48–57. [In Ukrainian].
- Zbilshennia ploshchi prysadybnoi zemli. (1942). [The magnification of the area of homestead land]. *Nove Ukrainske Slovo*. 21 bereznia, № 64, 4 s. [In Ukrainian].

Iryna AVTUSHENKO

*Doctor of Historical Sciences, Professor
National Transport University (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3987-4034>*

Natalia HLUSHENOK

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor
National Transport University (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6840-3795>*

AGRARIAN POLICY OF HITLER'S OCCUPATION REGIME IN THE REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE» (1941–1944)

The article highlights the different concepts of the heads of departments of Hitler's Germany, A. Rosenberg and H. Goering, regarding the use of agriculture in the occupied territories of Ukraine in the interests of resource provision of the Reich. It has been proven that the Nazi leadership obliged the military command and the newly created civilian occupation authority to ensure the planned and organized exploitation of the agriculture of Ukraine in order to ensure a stable supply of food to the Reich.

To perform food deliveries to the Wehrmacht, the Ministry of Occupied Eastern Territories developed a plan for implementing the agrarian reform. At the initial stage of the agrarian reform, liquidation of the collective farm system and forced farming methods were provided. It was planned to replace collective farms with effective property and labour relations in the agricultural sector, which would contribute to the wide deployment of individual initiative and labour efficiency. The occupation regime began to create community farms in villages.

It is established, that in reality, community farms created in the Reichskommissariat «Ukraine» by the Nazi occupation authorities completely adopted the Soviet collective farm system. Peasants had different attitudes to the changes in the land use system. Many peasants evaded agricultural works under any pretext, performed field works poorly and broke down agricultural machinery. The population's non-acceptance of land transformations ultimately led to a significant reduction in the harvest. During the occupation, Ukrainian peasants could exist only if they were useful for the economy of the Reich.

It was found that the agricultural policy of the Nazis was aimed at the maximum use of the Ukrainian agricultural potential in the geopolitical and military interests of Germany and had a clearly expressed predatory and criminal character.

Keywords: *Reichskommissariat «Ukraine», occupation administration, Hitlerism, the Nazis agrarian policy, community farms, resource support of the army.*